

УНІВЕРСАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ МОВ І КУЛЬТУР СВІТУ ЯК ПЛАЦДАРМ МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

У цій статті вивчено підґрунтя міжетнічного спілкування, що набуває особливого значення за доби широкого міжнародного співробітництва у всіх галузях діяльності сучасного суспільства. В результаті дослідження з'ясовано надзвичайну важливість культурних і лінгвістичних універсалій, що утворюють єдине поле висловлювання під час комунікації між представниками різних етнічних утворень. Виявлено, що успішне міжетнічне спілкування здійснюється завдяки спільності категорій і базових елементів усіх культур світу, єдиним принципам формування глибинних структур різноманітних мов та особливим властивостям людської психіки і мислення, що передбачають спроможність людини до одночасного проникнення в різні культурні простори.

Ключові слова: міжетнічне спілкування, універсалія, архетип, кодування.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Розвиток сучасного суспільства є чітко спрямованим на всебічну глобалізацію та інтеграцію культурних здобутків різних етносів, що стало можливим завдяки стрімкому розквіту високих технологій, тенденції до подолання регіональної і національної відокремленості у різних сферах життя, послабленню дії механізму спадковості у культурі. Досягнення успішної комунікації між представниками різних етносів входить у коло найголовніших завдань не тільки лінгвістики, але й багатьох інших гуманітарних і соціальних наук, адже при міжетнічному діалозі важливим є не тільки знання мови, але й культурних особливостей певного народу, що дозволяють визначити дійсний зміст висловленого повідомлення і дібрати найвдаліші форми передачі інформації.

Особливо цінні результати щодо умов здійснення успішної комунікації було отримано лінгвістами Р. О. Якобсоном, І. А. Стерніним, соціологами Г. Д. Ласуелом, Л. М. Федотовою, культурологами Р. Д. Л'юїсом, О. П. Садохіним та ін. Однак на сьогоднішній день в науці не склалося чіткого розуміння механізмів міжетнічного спілкування.

Мета статті – з'ясувати фундаментальні принципи здійснення комунікації між представниками різних етносів, що набуває особливого значення за доби широкого міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Будь-який діалог стає можливим лише за умови добровільного "включення суб'єктів в єдине поле висловлювання" [1: 40], тобто фактично він є "обміном на основі наявності загальної смислової структури" [2: 69]. Якщо діалог має здійснюватися між представниками одного й того ж етносу, "єдине поле висловлювання" формується під дією наступних факторів: спільність загальних умов проживання (природних, суспільно-політичних, економічних та ін.); єдина загальнонаціональна система матеріальних і культурних цінностей, моральних устоїв, спрямувань, традицій, звичаїв; володіння певними фоновими знаннями і мовою комунікації.

При міжетнічному спілкуванні "єдиного поля висловлювання" досягнути значно складніше, адже кожний народ проходить свій історичний шлях, формуючи власний досвід, здобутки якого осмислюються, фіксуються за допомогою мовних символів і передаються іншим членам колективу чи, шляхом спадковості, наступним поколінням його представників. Однак протягом всієї історії існування людства жоден етнос не розвивався ізольовано. Ці контакти мали різний характер і здебільшого базувалися на критеріях об'єднання / роз'єднання народів і наявності / відсутності конфлікту між ними [3: 341]. Найбільш ефективним і найменш руйнівним контактом є соціокультурна інтеграція, що сприяє здійсненню рівноправного культурного обміну. Саме такого типу відношень прагнуть прогресивні члени сучасного багатоетнічного соціуму, адже "при діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкрити цілісність, але вони взаємно збагачуються" [4: 354].

Результатом будь-яких міжетнічних взаємодій, незалежно від їхньої природи і ступеня гуманності, є встановлення певних "містків" між культурами, що дозволяють відбуватися процесу пізнання одного народу іншим і запозичення найвдаліших його досягнень у різних галузях знань. Саме внаслідок таких контактів добровільно чи примусово відбувається обмін культурними здобутками різних етносів і формування паралелей між матеріальними і духовними цінностями, накопиченими їхніми представниками протягом історії. Звісно, процес взаємодії окремих культур є можливим лише за умови їхньої загальної сумірності і має базуватися на певному спільному підґрунті.

Зіставлення культур різних народів світу дозволило вченим дійти висновку про наявність в них універсальних властивостей (архетипів), що є своєрідним базисом для "спорудження міжетнічних містків". Універсалії виникли дуже давно, тому остаточно з'ясувати природу їхнього походження досить

важко. Перші міркування з цього приводу сягають часів, коли всі складні для усвідомлення явища пояснювалися божественним походженням, а неможливість розуміння їхньої суті виправдовувалася нездатністю людини її досягнути. По суті, не чим іншим, як вченням про універсалії є теорія Платона про ідеї, "що не народжуються і не гинуть, нічого у себе не приймають звідкись і самі нікуди не входять, є недоступними для споглядання чи відчуття, та опікуються лише думкою" [5: 536]. Ідеї Платона розвинули Філон Олександрійський, який вперше відкрито наголосив на зв'язку божественного одкровення та архетиповості [6: 55], та Плотін, використавши поняття "архетип" для позначення вічних і незмінних прообразів Божественного Блага [7: 444].

Середньовічні мислителі, розуміючи під архетипами "внутрішні та одвічні ідеї" [8: 412], зафіксовані у святих текстах, явищах, подіях, фактично успадкували погляди давніх греків. Змінилося лише розуміння того, що є Бог (на зміну античному антропоморфізму приходить середньовічна трансцендентність) і напрямок пізнавального процесу (від античної людини "міри всіх речей" до середньовічного божественного начала, що є єдиною дійсною реальністю). На середньовічному підґрунті розгорнулися жорсткі суперечки стосовно відносного часу формування універсалій. На думку реалістів (І. Еріугени, А. Кентерберійського), вони утворилися до речей як модель для їхнього формування, номіналісти (У. Оккам, Д. Скот) вважали, що вже існуючі речі стали основою для загальних найменувань, а концептуалісти (П. Абеляр, І. Солсберійський) розмістили універсалії безпосередньо в речах, розуміючи їх як поняття.

За часів Просвітництва пошуки універсалій розгорнулися безпосередньо на лінгвістичному просторі й отримали практичну мету – створення універсальної мови як зручного інструменту міжетнічного спілкування. Р. Декарт, К. Лонсло, А. Арно, Г. Лейбниц та ін., охоплені ідеєю формування штучної формалізованої мови, здійснили аналіз лексики і граматики природних мов на предмет наявності в них універсальних характеристик, тобто тих, без яких існування мови як повноцінного засобу комунікації є неможливим.

Зіставлення різноманітних мов світу, що стали доступними для дослідження з початку ери географічних відкриттів, наводять вчених на думку про наявність більш і менш схожих за своєю фонетичною, морфологічною, синтаксичною та лексичною структурою. Природа виявлених відповідностей у плані граматики і базисної лексики пояснюється генетично – спільним джерелом виникнення мов світу (Ф. Бопп, Р. Раск, О. Востоков та ін.). Все XIX ст. пройшло у спробах реконструкції цієї прамови і прадавньої культури її носіїв, але підсилити свої теорії неспростовними доказами вченим не вдалося. Отже, порівняльно-історичне мовознавство, хоча і переносить пошуки джерела міжкультурних і міжмовних універсалій у доступнішу для дослідження зону (порівняно із неосяжними для людського розуму згустками божественного одкровення), однак не проливає світла на природу їхнього формування.

На початку XX століття розробкою зазначеної проблеми зайнялися психологи. Засновник аналітичної психології Карл Юнг, використовуючи здобутки античних і середньовічних філософів, остаточно закріпив за "внутрішніми та одвічними ідеями" [8: 412] термін *архетип* і шар людської психіки *колективне несвідоме*. Вчений не вважає, що формування архетипів могло на певному історичному етапі відбуватися свідомо: "Архетипи є інстинктивним вектором, спрямованим трендом, таким самим, як імпульс у птахів мостити гнізда, а у мурах будувати мурашники" [9: 65].

На думку вченого архетипів стільки ж, скільки типових ситуацій у житті. Однак різні природні умови існування, історичні епохи, особливості побутового і суспільно-політичного життя висували перед окремими народами деколи абсолютно несхожі обставини для реагування. Невже всі вони здатні скеровуватися вродженими архетипами, і чим пояснити неоднomanітність реакції з боку різних людей на одну й ту саму ситуацію? К. Юнг стверджує, що "архетип представляє той несвідомий зміст, що змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим; він зазнає змін під впливом тієї індивідуальної свідомості, на поверхні якої він виникає" [9: 97]. Звідси виходить, що та чи інша реакція людини на стимул навколишнього середовища є спричиненою входженням несвідомого у зв'язок із свідомим. Архетипи, що містяться у сфері несвідомого, виступають, на думку К. Юнга, універсальними для всього людства, а фактори свідомості формують індивідуальність поведінки особистості.

Теорія К. Юнга відкрила новий вектор у розвитку культурології XX – XXI ст.: було підготовлено численну низку праць, присвячених пошукам відбитків універсальних культурних архетипів у міфології, релігії, мистецтві різних народів. Поруч із юнгіанськими *тінь, персону, аніма, анімус, самозвеличення, мудрець* [9], статус універсальних отримали архетипи *духу* [10], *материнства* [11], *дому* [12], *сім'ї та шлюбу* [13] і багато інших.

Говорячи про культурні універсалії, сучасні вчені розуміють під цим поняттям не тільки спільні для різних культур прояви духовної та матеріальної сфер діяльності людини, а й форми організації, зберігання і передачі отриманого досвіду. Спільність останніх для різних культур світу ґрунтовно доводить В. О. Конев. На думку російського філософа, "на рівні досвіду культури будуть різнитися, а ось на рівні форм його зберігання і передачі вони будуть подібні". Незважаючи на всю свою різноманітність, зміст культури "має єдиний спосіб своєї компоновки", а культурні категорії є "основою поєднання конкретних смислів у необхідну і зрозумілу для людини культурну дію" [14: 131]. В. О. Конев виділяє

чотири види універсальних форм (категорій), в яких закріплюється й зберігається зміст будь-якої культури: демонстраційні (зразки, еталони, приклади, парадигми, традиції), імперативні (правила, норми, алгоритми, інструкції, заклики, лозунги), аксіологічні (цінності, що передбачають можливість вибору і оцінки), форми-принципи (розуміння глибинної сутності тієї чи іншої діяльності, що закріплюється в принципах її здійснення) [14: 125].

На зберігання і передачу культурного досвіду у знаковій формі звертає увагу російський учений-гуманитарій В. С. Стьопін. Він вважає, що культура має розглядатися як складне утворення, сформоване сполукою різних семіотичних систем, а функцією світоглядних універсалій є "об'єднання всього розмаїття культурних феноменів в органічну цілісність" [15: 61]. Існує безліч кодів, за допомогою яких кожна окрема культура оброблює і зберігає для своїх носіїв соціально значущу інформацію, але способи кодування є також універсальними [15: 44]. Саме тому при міжкультурному діалозі представники однієї етнічної групи спроможні вивчити коди іншої і декодувати для себе "чужу" інформацію.

Найважливішим засобом орієнтації у будь-якому сучасному культурному просторі і інструментом його видозміни є мова. Так само, як мова і мислення, мова і культура є площинами, що не співпадають, але характеризуються взаємопроникненням, внаслідок якого відбувається їхня взаємна модифікація. В. О. Конев, зіставляючи категоріальну структуру культури і граматику мови, зазначає, що універсальні культурні категорії служать основою поєднання певних смислів культури, а граматичні значення надають можливості зв'язку слів у реченні [15: 131].

Розпочаті ще за часів Просвітництва, пошуки мовних універсалій, отримали нове підґрунтя для свого розвитку у другій половині ХХ ст. завдяки роботам Н. Хомського, який, базуючись на постулаті про вроджену мовну здатність людини і визнанні мови як комунікативної семіотичної системи, пропонує дослідникам багатий інструментарій для опису структур різноманітних мов світу. Н. Хомський ставив перед собою за мету виявити універсальні принципи й закономірності організації всіх мовних систем. Центральною ідеєю його трансформаційної граматики є гіпотеза про наявність двох рівнів репрезентації мовного матеріалу – глибинного і поверхневого [16: 73]. Зіставлення більш ніж 4000 мов світу, здійснені Н. Хомським, наводять вченого на думку про існування "схеми універсальної граматики". Вона зумовлена "глибинними структурами" (базисними абстрактними формуваннями, що визначає семантичну інтерпретацію речення) і "вродженими механізмами", укоріненими у психіку і мозок людини [16: 140].

Отже, всі культури світу, незважаючи на різноманітність своїх зовнішніх проявів, розвиваються у межах єдиної структури із сталим набором базових елементів і спільними принципами їхньої взаємодії. З метою організації, зберігання і передачі іншим користувачам суттєвої інформації про свою культуру, представники будь-якої етносу кодують її шляхом залучення знаків різноманітних семіотичних систем за допомогою універсальних способів кодування.

Мова є найкращим посередником між культурою і людиною, надаючи останній можливість заглиблення в соціокультурний досвід з метою отримання необхідної інформації і внесення модифікацій в його поверхневу структуру. Так само, як і культури, мови вражають своєю різноманітністю, однак на глибинному рівні демонструють надзвичайну злагодженість роботи спільних механізмів. Саме завдяки універсальності категоріальної структури всіх культур світу, спільним принципам формування глибинних структур різних мов і особливим властивостям людської психіки і мислення, що передбачають спроможність людини до одночасного проникнення в різні культурні простори, може здійснюватися успішне міжетнічне спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Подорога В. А. Словарь аналитической антропологии / В. А. Подорога // Логос : филос.-лит. журн. / [глав. ред. В. Анашвили]. – М. : Изд-во "Дом интеллект. книги", 1999. – № 2. – С. 26–88.
2. Попов Е. Н. Сущностные характеристики диалога в современной философии / Е. Н. Попов // Вестник Якутского государственного университета им. М. К. Амосова / [глав. ред. Е. И. Михайлова]. – Якутск : Изд-во Якутск. гос. ун-та, 2005. – Т. 2, № 1. – С. 69–74.
3. Савченко И. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ : дисс. на соискание уч. степени д-ра филол. наук : 22.00.06 / И. А. Савченко ; Нижегород. гос. ун-т. – Ниж. Новгород, 2012. – 377 с.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Ис-во, 1986. – 445 с.
5. Платон. Сочинения : в 4 т. / Платон ; [под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса ; пер. с древнегреч.]. – СПб. : Изд-во С.-Перерб. ун-та, Изд-во Олега Абышко, 2007. – Т. 3, Ч. 1. – 752 с.
6. Филон Александрийский. Толкования Ветхого Завета / Филон Александрийский ; [пер. с древнегреч. : А. В. Вдовиченко и др.]. – М. : Греко-лат. кабинет Ю. А. Шичалина, 2000. – 451 с.
7. Плотин. Третья энеада / Плотин ; [пер. с древнегреч. Т. Г. Сидаша ; вступ. ст. Т. Г. Сидаша и Д. Ю. Сухова]. – СПб. : Изд-во Олега Абышко, 2004. – 480 с.
8. Блаженный Августин. Творения : в 4 т. / Августин Блаженный. – [2-е изд.]. – СПб. : Алетея ; К. : УЦИММ-Пресс, 2000. – Т. 2 : Теологические трактаты. – 751 с.
9. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг ; [сост., вступ. ст. А. М. Руткевича]. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.

10. Мозжилин С. И. Архетип духа : смысловая динамика символизации в процессе антропогенеза : дисс. на соискание уч. степени д-ра филос. наук : спец. 09.00.13 "Религиоведение, философская антропология и философия культуры" / С. И. Мозжилин ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2009. – 301 с.
11. Васильева И. И. Архетип материнства в древнеязыческих и христианской культурах и религиях : нарративный аспект : дисс. ... канд. культурологии : спец. 24.00.01 / И. И. Васильева ; Академия переподготовки работников искусства, культуры и туризма. – Москва, 2007. – 165 с.
12. Шутова Е. В. Архетипы "дом" и "бездомье" и их объективация в духовной культуре : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Е. В. Шутова ; Курганск. гос. ун-т. – Омск, 2011. – 174 с.
13. Анисина С. С. Социокультурные архетипы семьи и брака : дисс. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / С. С. Анисина ; Тюменск. гос. ин-т искусств и культуры. – Тюмень, 2002. – 186 с.
14. Конев В. А. Категориальная структура культуры / В. А. Конев // Вестник Самарской гуманитарной академии. – Серия "Философия. Филология" / [глав. ред. И. А. Носков]. – Самара : Изд-во Самарск. гос. ун-та, 2007. – № 1. – С. 122–131.
15. Степин В. С. Цивилизация и культура / В. С. Степин. – СПб. : СПбГУП, 2011. – 408 с.
16. Хомский Н. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли / Н. Хомский ; [пер. с англ. и предисл. Б. П. Нарумова]. – М. : КомКнига, 2005. – 232 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Podoroga V. A. Slovar analiticheskoy antropologii [Analytical Anthropological Dictionary] / V. A. Podoroga // Logos [Logos] : [filos.-lit. zhurn.] / [glav. red. V. Anashvili]. – M. : Izd-vo "Dom intellektualnoy knigi", 1999. – № 2. – S. 26–88.
2. Popov E. N. Sushchnostnye kharakteristiki dialoga v sovremennoy filosofii [Essential Characteristics of Dialogue in the Modern Philosophy] / E. N. Popov // Vestnik Yakutskogo gosudarstvennogo universiteta im. M. K. Amosova [Yakutsk M. K. Amosov State University] / [glav. red. E. I. Mikhaylova]. – Yakutsk : Izd-vo Yakutsk. gos. un-ta, 2005. – T. 2, № 1. – S. 69–74.
3. Savchenko I. A. Sotsiokulturnaya integratsiya i dezintegratsiya sovremennykh mnogoetnicheskikh soobshchestv [Sociocultural Integration and Disintegration of Modern Multiethnic Communities] : diss. na soiskanie uch. stepeni d-ra filol. nauk : 22.00.06 "Sotsiologiya kultury" / I. A. Savchenko ; Nizhegorod. gos. un-t im. N. I. Lobachevskogo. – Nizhny Novgorod, 2012. – 377 s.
4. Bakhtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva [Esthetics of Word Creation] / M. M. Bakhtin. – M. : Iskustvo, 1986. – 445 s.
5. Platon. Sochineniya [Works] : [v 4 t.] / Platon ; [pod obshch. red. A. F. Loseva i V. F. Asmusa ; per. s drevnegrech.]. – SPb. : Izd-vo S.-Pererb. un-ta, Izd-vo Olega Abyshko, 2007. – T. 3, Ch. 1. – 752 s.
6. Filon Aleksandriyskiy. Tolkovaniya Vekhogo Zaveta [Commentaries to the Old Testament] / Filon Aleksandriyskiy ; [per. s drevnegrech. : A. V. Vdovichenko i dr.]. – M. : Greko-latinskiy kabinet Yu. A. Shichalina, 2000. – 451 s.
7. Plotin. Tretya enneada [The third Ennead] / Plotin ; [per. s drevnegrech. T. G. Sidasha ; vstup. st. T. G. Sidasha i D. Yu. Sukhova]. – SPb. : Izd-vo Olega Abyshko, 2004. – 480 s.
8. Blazhennyy Avgustin. Tvoreniya [Works] : [v 4 t.] / Avgustin Blazhennyy. – [2-e izd.]. – SPb. : Aleteyya ; Kiev : UTsIMM-Press, 2000. – T. 2 : Teologicheskie traktaty. – 751 s.
9. Yung K. G. Arkhetip i simvol [Archetype and Symbol] / K. G. Yung ; [sost., vstup. st. A. M. Rutkevicha]. – M. : Renessans, 1991. – 304 s.
10. Mozhilin S. I. Arkhetip dukha : smyslovaya dinamika simvolizatsii v protsesse antropogeneza [Archetype of Spirit : the Sense Dynamics of Symbolization during the Anthropogenesis] : diss. ... d-ra filol. nauk : spets. 09.00.13 "Religiovedenie, filosofskaya antropologiya i filosofiya kultury" / S. I. Mozhilin ; Ros. gos. ped. un-t im. A. I. Gertsena. – Sankt-Peterburg, 2009. – 301 s.
11. Vasileva I. I. Arkhetip materinstva v drevneyazycheskikh i khristianskoy kulturakh i religiyakh : narrativnyy aspekt [Archetype of Maternity in Ancient Heathen and Christian Cultures and Religions] : diss. ... na soiskanie uch. stepeni kand. kulturologii : 24.00.01 / I. I. Vasileva ; Akademiya perepodgotovki rabotnikov iskusstva, kultury i turizma. – Moskva, 2007. – 165 s.
12. Shutova E. V. Arkhetipy "dom" i "bezdom'e" i ikh ob'ektivatsiya v dukhovnoy kulture [Archetypes "Home" and "Homelessness" and their Objectification in Spiritual Culture] : diss. ... kand. filol. nauk : 09.00.13 / E. V. Shutova ; Kurgansk. gos. un-t. – Omsk, 2011. – 174 s.
13. Anisina S. S. Sotsiokulturnye arkhetipy semyi i braka [Sociocultural Archetypes of Family and Marriage] : diss. ... kand. filol. nauk : spets. 24.00.01 "Teoriya i istoriya kultury" / S. S. Anisina ; Tyumensk. gos. in-t iskusstv i kultury. – Tyumen, 2002. – 186 s.
14. Konev V. A. Kategorialnaya struktura kultury [Categorical Structure of Culture] / V. A. Konev // Vestnik Samarskoy gumanitarnoy akademii. Seriya "Filosofiya. Filologiya" [The Journal of Samara Humane Academy. Series "Philosophy. Philology"] / [glav. red. I. A. Noskov]. – Samara : Izd-vo Samarsk. gos. un-ta, 2007. – № 1. – S. 122–131.
15. Stopin V. S. Tsivilizatsiya i kultura [Civilization and Culture] / V. S. Stopin. – SPb. : SPbGUP, 2011. – 408 s.
16. Khomskiy N. Kartezianskaya lingvistika. Glava iz istorii ratsionalisticheskoy mysli [Cartesian Linguistics. Chapter from the History of Rational Thought] / N. Khomskiy ; [per. s angl. i predisl. B. P. Narumova]. – M. : KomKniga, 2005. – 232 s.

Матеріал надійшов до редакції 17.02. 2014 р.

Государская О. В. Универсальные свойства языков и культур мира как платформа межэтнического общения.

В данной статье предметом изучения является фундамент межэтнического общения, приобретающего особое значение в эпоху широкого международного сотрудничества. Автором исследования подчеркивается важность культурных и лингвистических универсалий, образующих единое поле высказывания. Выяснено, что межэтническое общение возможно, благодаря общности категорий и базовых элементов всех культур мира, единым принципам формирования глубинных структур различных языков и особым свойствам человеческой психики и мышления.

Ключевые слова: межэтническое общение, универсалия, архетип, кодирование.

Gosudarska O. V. Universal Peculiarities of World's Languages and Cultures as the Platform of the Interethnic Communication.

The research deals with the basis of interethnic communication which is particularly important in the era of the large international cooperation in all activity fields of the modern society. The material of the research has shown the great importance of cultural and linguistic universals that form the expression field between the representatives of different ethnic groups during the communication. The results obtained prove that the successful interethnic communication is carried out due to the generality of categories and basic elements of all cultures of the world, the common principles of deep structures formation in different languages and the special properties of human psyche and mind providing the ability to the simultaneous man's penetration in different cultural spaces.

Key words: interethnic communication, universals, archetype, coding.